

HET ECONOMISCH GEBEUREN, FATUM OF OFFICIUM?

REDE

UITGESPROKEN IN DE OPENBARE
VERGADERING VAN DE SENAAT
DER LANDBOUWHOGESCHOOL
TER GELEGENHEID VAN DE 48^E
DIES NATALIS OP 9 MAART 1966
DOOR
DE SEKRETARIS VAN DE SENAAT
Prof. DR. TH. L. M. THURLINGS

H. VEENMAN & ZONEN N.V. - WAGENINGEN

Dames en heren,

Gelaten aanschouwt menigeen het hedendaags economisch gebeuren. Het haasje over spel van lonen en prijzen schijnt onvermijdelijk; het feit van de voortschrijdende geldontwaarding wordt als een noodlot, waarmede men moet leren te leven aanvaard.

'De kruik gaat zolang te water tot zij breekt' is een oude vaderlandse wijsheid, die menigeen voor de geest komt wanneer hij luistert naar hen die waarschuwen voor het gevaar van een economische ineenstorting. Sommigen bekruipt dan de vrees dat Europa weerom aan de vooravond van '1929' staat. Bestudeert men werkelijk de periode tussen 1920 en 1929, dan constateert men dat er grote verschillen bestaan tussen genoemde periode en de jaren die sinds de 2e wereldoorlog verstreken zijn. West-Europa kon in de periode 1920-1929 slechts enkele jaren van betrekkelijke hoogconjunctuur en dan nog altijd met een constant zoal niet dalend prijsniveau aanwijzen. Het beeld van de periode waarin wij thans leven daarentegen wordt gekenmerkt door een jarenlang niet aflatende laaiende hoogconjunctuur en een voortgezette stijging van het prijsniveau. Er zijn meer punten van verschil, maar anderzijds zijn er ook punten van overeenstemming, van meer verborgen aard, zoals de labiliteit van het toenmalige mondiale geldstelsel, dat in 1931 zijn ware karakter onthulde, en die van het huidige, waardoor de vergelijking met toen toch ook weer niet zo zinledig is als bij eerste oogopslag misschien wel het geval schijnt te zijn.

De wetenschappelijke vraag, die ten grondslag ligt aan de problematiek die wij hier aanroeren is die naar de wetmatigheid in het economisch gebeuren. Dit noodzaakt ons echter om zowel te omschrijven wat we verstaan onder economisch gebeuren, als wel onder wetmatigheid. Het economisch gebeuren dan vormt het sociale productieproces, t.w. dat complex van productie- en bestedingsbeslissingen, waaruit voortvloeit:

- a. de conjunctuur, d.w.z. de verhouding tussen de vraag naar produktievermogen en het aanbod ervan;
- b. de trend in de ontwikkeling van het produktievermogen;
- c. de structurele wijzigingen in de opbouw en de organisatie der produktie onder invloed van conjunctuur en groei;
- d. de inkomensverdeling, d.w.z. de aandelen van loon, interest, grondrente en winst in het nationale inkomen;
- e. de problematiek van het betalingsbalansevenwicht;
- f. verschijnselen van inflatie en deflatie.

Wetmatigheid wil zeggen dat er verband bestaat tussen verschijnselen, en wel een verband dat zich telkens opnieuw manifesteert zo vaak dezelfde verschijnselen tezamen optreden. Het zoeken naar wetmatigheden is al zo oud als de wetenschap zelf. Misschien echter mag men met M. B. VAN DER HOEVEN¹⁾ zeggen dat dit speuren naar wetmatigheden in de Westeuropese denkwereld pas recht op gang is gekomen in de 17e eeuw: 'In het algemeen was het uitgangspunt het volgende: Alles in de natuur heeft zijn vaste plaats en is aan eeuwige en onveranderlijke wetten onderworpen. Kan de menselijke geest zich toegang verschaffen tot de oerprincipes van die wetten en de veelvormigheid der verschijnselen samenvatten in formules, dan is de weg gevonden om ten laatste alle geheimen te doorzien. Dit uitgangspunt gaf de mens een optimistische kijk op het mogelijke resultaat der wetenschappelijke onderzoekingen. Maar dit uitgangspunt heeft ook grote invloed uitgeoefend op het *filosofisch* denken van de moderne tijd. Dit filosofisch denken nam van de natuurwetenschappen het zoeken naar een rationeel sluitend systeem over'.

Toen de economische wetenschap, nu 200 jaar geleden, in Frankrijk het levenslicht aanschouwde, nam zij vanaf de geboorte dit wezenkenmerk mee: het sociale proces van vorming en verdeling van rijkdom moest zijn gekarakteriseerd als een rationeel sluitend systeem.

De mens, door nood en eigenbelang gedreven, zou altijd datgene trachten te doen wat in de hem voorgelegde situatie als het voordeligste moest worden beschouwd. Door zijn mededingers gestimuleerd zowel als in toom gehouden, zou de mens, als aanbieder zowel als vrager, een optimale situatie in het leven roepen. Wat in totaal werd aangeboden, zou ook altijd een koper vinden, mits de marktprijs zich maar vrij zou kunnen vormen. De mogelijkheden, die de natuur bood, zouden aldus volledig worden uitgeput.

Dit alles was in korte regels te karakteriseren:

- de wet van de vraag;
- de wet van het aanbod;
- de kostenwet;
- de wet van de grensproduktiviteit.

Voor de verhouding tussen geld- en goederenzijde ware deze opsomming aan te vullen met de kwantiteitstheorie.

In rudiment reeds aanwezig bij de physiocraten, werd dit bouwsel voltooid in de zogenaamde klassieke theorie.

De vraag, in hoeverre het economisch proces wetmatig bepaald is, dan wel door toevallige machtsverhoudingen beheerst, heeft de economen van ouds bezig gehouden. In zijn in 1927 verschenen boek 'Macht en economische wet' vroeg J. VAN DEN TEMPEL zich af of deze tegenstelling nog wel zin had, 'wanneer men eenmaal tot de erkenning is gekomen, dat de invloed van machtsuitoefening zich voltrekt

niet *tegen of ondanks* maar *volgens* de economische wetten, dat machts-uitoefening de economische wetten niet doorkruist of verstoort, maar in haar resultaten beheerst wordt door de wetmatigheid, welke door wetten wordt vertolkt²⁾. Deze uitspraak laat nog in het midden of het inderdaad mogelijk is een resultaat te weeg te brengen dat afwijkt van dat wat bij vrije mededinging zou zijn ontstaan.

Ons antwoord hierop is tweeledig: daar waar de bepaaldheid van de produktie niet geschaad wordt door verandering in de inkomensverdeling, daar waar de inkomens- en prijselasticiteiten zeer gering zijn, in het algemeen daar waar 'schemerzones' aanwezig zijn is er plaats voor de arbitraire beslissing.

Voorts: daar waar de fundamenteën van het economisch gebeuren voor beïnvloeding vatbaar zijn, is er plaats voor 'macht'. Maar welke zijn dan de fundamenteën van het economisch gebeuren? Zijn deze fundamenteën absoluut gegeven of veranderen zij in de tijd en hebben de de onderhavige wetmatigheden een historisch karakter? Is het niet een vrij algemene trek der huidige wetenschapsbeoefening om met de 'historische' tijd rekening te houden, sinds de rationalisten met hun rationeel verlopend scheppingsplan plaats maakten voor de romantici, die een natuurlijk groeiproces aanwezig achtten, niet rationeel voorbestemd zij het wellicht wel achteraf te analyseren en te begrijpen?³⁾

Slechts een analyse van wat in twee eeuwen aan wetenschappelijk denken is opgeleverd zou hier een antwoord kunnen geven. De tijdsruimte reeds, die thans ter beschikking staat, belet om een zo omvattende arbeid te ondernemen. Met enkele schetslijnen moge hier een beeld worden opgeroepen.

Laat ons beginnen met dat punt, dat daarstraks de afsluiting vormde van de reeks van aspecten: de verhouding tussen geld- en goederenzijde of met andere woorden het vraagstuk van inflatie en deflatie.

In de 19e eeuwse visie, weergegeven in de zogenaamde kwantiteits-theorie is er een duidelijke tweedeling tussen de relatieve prijzen en de absolute. De relatieve prijzen reguleren vraag en aanbod van produktievermogen over de onderscheiden alternatieve bestemmingen. Als vraag en aanbod in evenwicht zijn gekomen weerspiegelen ze de verhoudingen der marginale produktiekosten. De absolute prijzen zijn de uitdrukking van alle relatieve prijzen in een gemeenschappelijke noemer het geld. Is het in wezen onverschillig hoe groot of hoe klein de rekeneenheid is, maakt het voor de economische relatie niet uit of alle prijzen, vorderingen en schulden het honderdste of het honderdvoudige van de bestaande nominale waarde vertonen, van belang is wel dat de vraag naar geld gelijk is aan het aanbod ervan.

Is de vraag naar geld afhankelijk van het volume van het economisch verkeer en het prijsniveau, het aanbod is een *fundamenteel* gegeven: de goudvoorraad is groot ten opzichte van de jaarlijkse goudproduktie. Deze laatste is te beschouwen hetzij als toevallig (goudvond-

sten) hetzij als bepaald door de produktiekosten. De relatieve, niet de absolute prijzen zijn voor de goudwinning beslissend. De gedachte is namelijk, dat veranderingen in het niveau van lonen en prijzen zich ook bij de goudmijnen doen gevoelen.

Is de goudmassa te groot, dan moet het prijsniveau zich wel aanpassen. Zolang dat immers niet is geschied is de vraag naar goederen groter dan het aanbod ervan. Inflatie is in deze versie een proces van *evenwichtsherstel*.

In onze tijd is dit anders. De geldmassa geldt niet meer, of althans minder volledig dan voorheen als een fundamenteel gegeven. In verband hiermede wordt immers ook heden ten dage een onderscheid gemaakt tussen bestedingsinflatie en kosteninflatie. Bij de eerste kan de inflatiebeweging haar oorsprong vinden in een vergroting van de geldmassa; een betalingsbalansoverschot dat aanleiding geeft tot verruiming van de geld- en kapitaalmarkt en daarmee de investeringen aanwakkert kan de oorzaak vormen. Op deze wijze importeert soms een land zijn inflatie.

Ook echter komt het voor dat de bestedingen in het eigen land de gangmaker vormen; een al te enthousiast kabinet bijvoorbeeld dat met een sprong de overheidsuitgaven vergroot zonder voldoende dekking in belastingverhogingen te vinden kan de schuldige zijn. Door de geldmassa aan te passen aan de behoefte wordt dan de inflatie voltooid. Uiteraard leidt dit tot een versterkte invoer, waardoor de goud- en deviezenreserve wordt aangetast, tegelijkertijd echter een stuk inflatie wordt geëxporteerd, en de druk op het nationale prijsniveau wat wordt verlicht.

Is in dit laatste geval de geldmassa geen fundamenteel gegeven, doch een zich aanpassende variabele, evenzo is het gesteld bij de kosteninflatie. Deze treedt op wanneer de kosten van produktiefactoren stijgen en worden doorberekend in de prijzen, waarna een verruiming van de geldmassa moet voorkomen dat de economie door liquiditeitschaarste in een recessie geraakt.

In deze uiteenzetting lijkt het alsof de geldvoorraad geheel en al zijn fundamenteel karakter heeft verloren, maar is dat wel helemaal juist?

Bij nader toezien, en met inachtneming van een historische realiteit, t.w. het ontbreken van een mondiale supra-autoriteit moet het antwoord hier onder reserve ontkennend luiden. De nationale geldhoeveelheden steunen namelijk op goud- en deviezenreserves, voorraden die bedoeld zijn om langdurige onevenwichtigheden in de betalingsbalans op te vangen. De uitbreiding van de nationale geldvoorraad vindt daarom zijn uiterste begrenzing in de uitbreiding van de goud- en deviezenreserves.

Als gevolg nu van de expansie na de 2e wereldoorlog van de wereldhandel en van de nationale economieën is de vraag naar goud en deviezen veel sneller gestegen dan uit de jaarlijkse goudproduktie, gege-

ven de goudprijs, kan worden gefinancierd, temeer waar zich in tal van landen een kruipende inflatie openbaarde. Het tekort aan goud is aangevuld vooral door dollarsaldi, die in het systeem van BRETTON WOODS als belangrijkste reservevaluta dienst doen. Deze dollars ontstaan uit de kapitaalstroom van Amerika naar Europa. De Verenigde Staten kopen beleggingen van allerlei aard en betalen in dollars, die Europa voor een deel niet wederom in Amerika besteedt maar als liquide reserve aanhoudt. Zolang het duurt, is dat een voordelige zaak voor Amerika, het koopt in Europa vermogensobjecten met laagrentend krediet.

Het systeem is er echter zeer labiel door geworden. Wanneer iemand zou besluiten dollarsaldi te liquideren en om te zetten in goud, en dit voorbeeld zou navolging vinden, dan zou dat tot een ineenstorting van het systeem van BRETTON WOODS kunnen leiden, min of meer zoals de val van het Pond in 1931 allerlei valuta meesleurde. Ten onzent heeft Prof. GOUDRIAAN in de zomer van 1965 met klem op dit gevaar gewezen⁴⁾.

Voor een belangrijk aantal landen is de dollarstroom maatgevend voor de uiterste ruimte die aan de eigen geldhoeveelheid kan worden gegeven. Is de mate waarin men deze ruimte gebruikt ten dele een zaak van eigen bestedingsbeleid voor een ander deel een response op van binnen of van buiten opkomende prijsstijgingen, de dollarovervloed zelf is een zaak van Amerikaans beleid.

Had men in de Verenigde Staten de zaken op hun beloop gelaten, de dollars die Europa in handen kreeg, waren daar aan de circulatie onttrokken, en er zou een deflatoire ontwikkeling zijn ingetreden. De Amerikaanse monetaire autoriteiten hebben deze consequentie echter niet aangedurfd. Waar Amerika toch al in sommige streken door een ernstige structurele werkloosheid is getroffen, durfde men het risico van een conjuncturele recessie niet aan. De open marktpolitiek van de Amerikaanse autoriteiten was daarom tot voor kort gericht op 'volledige compensatie van de geldmarktgevolgen van de goudafvloeiing en daarenboven op compensatie van de rechtstreekse deflatoire invloed op de economie, die elk betalingsbalanstekort uitoeft, hoe het ook moge worden vereffend'⁵⁾.

Naar de mate in de Verenigde Staten aan de kapitaalexport belemmeringen in de weg gesteld worden, resp. in Europa belemmeringen op kapitaalvoer zouden worden gesteld zal één bron van aanhoudende inflatie in Europa minder snel gaan stromen.

Over de gevaren die aan het verminderen van een prijsstijging verbonden zijn, mag men niet licht denken, men zal ze echter moeten aanvaarden, wil men geen eeuwige geldontwaarding moeten dragen. Overigens is het ons, in dit deel van ons betoog niet daarom te doen. Het onderzoek gold de *fundamenten* van het economisch gebeuren. De geldvoorraad geldt niet meer zo volledig als een fundamenteel datum als voorheen, hij heeft echter ook nog niet zijn fundamentele karakter

geheel en al verloren. Ziehier het historische element der economische wetmatigheid.

Laat ons nu aan de goederenzijde van het economisch gebeuren gaan kijken, en het leerstuk bezien, dat naar believen gekenmerkt kan worden met de aanduiding: ijzeren loonwet, bevolkingsbeginsel of wet van de afnemende meeropbrengsten, naar gelang van de plek waarop men de schijnwerper der publieke belangstelling wil laten vallen.

Bedoeld leerstuk vindt zijn origine bij de physiocraten, zijn voltooiing bij RICARDO en MALTHUS.

Het heeft enerzijds als fundament een macro-economische vraagfunctie die de dwingende verhouding van landbouw- en industriegoederen in het consumptiepakket weergeeft, afhankelijk van de hoogte van het inkomen per hoofd en slechts in geringe mate beïnvloed door de prijsverhouding tussen landbouw- en industriegoederen.

Aan de andere zijde wordt het gekarakteriseerd door de wet der afnemende meeropbrengsten. Naarmate meer kapitaal, en daarmee arbeid, want kapitaal is voor een belangrijk deel voorgeschoten loon, wordt ingezet, breidt de produktie zich uit over ongunstiger gelegen en onvruchtbaardere landerijen.

Er is verder een gedragsvergelijking aanwezig voor de investering, d.w.z. de kapitaalaccumulatie. De investeringslust is positief gecorreleerd met de grensproduktiviteit en negatief met de hoogte van de interest.

De kapitaalcreatie ontstaat uit het samentreffen van vraag naar en aanbod van besparingen. Het aanbod van besparingen nu is positief gecorreleerd met de hoogte van de interest. Sparen immers vraagt de overwinning van de neiging om het gewonnene zo snel mogelijk op te maken. Alleen terwille van de beloning, de interest, wordt gespaard. Voorbij de grens van de bebouwing zou het kapitaal een lagere interest gaan afwerpen, dan waarvoor men bereid is te sparen. Het aanbod van besparing valt daar uit en de consumptie herneemt de plaats waaruit zij eerder was verdreven. Daarmede is echter de vraag naar produktievermogen onder alle omstandigheden, kortstondige traagheden daargelaten, gelijk aan het aanbod. Dit leerstuk, bekend als 'La loi des débouchés' scheidt het klassieke denken van het Keynesianisme.

Tenslotte is het leerstuk een inkomensverdelingstheorie; niet voor niets zegt RICARDO dat het hem er om te doen is om de wetten op te sporen die de inkomensverdeling beheersen. Vanwege de veronderstelde eenheid van markt is de beloning van arbeid en kapitaal overal even hoog als aan de grens van de bebouwing. Omdat de kapitaalaanwas van nature traag is en tot stilstand tendeeft, de bevolking daarentegen de neiging heeft zich volgens een meetkundige reeks te vermeerderen, is er altijd een bevolkingsdruk. De feitelijke bevolkingsomvang wordt beheerst door de vraag naar arbeid, die rechtstreeks afhangt van de hoe-

veelheid kapitaal en indirekt van de grootte van de totale produktie. Het mechanisme dat het aanbod van arbeid gelijk maakt aan de vraag is de prijsvorming: de aanpassing van de loonvoet aan het bestaansminimum. Geldt een ijzeren loonwet voor de arbeid, voor het kapitaal geldt een 'ijzeren interestwet': evenals het aanbod van arbeid snel zich uitbreidt zodra het reële loon uitstijgt boven het bestaansminimum en kleiner wordt als dit punt naar beneden wordt gepasseerd, breidt immers het aanbod van kapitaal zich uit zodra de feitelijke interest meer dan de minimale bedraagt en krimpt het in wanneer dit in benedenwaartse richting wordt overschreden. De grote slok-op is de grondeigenaar: het aandeel van de grondrente in het nationale inkomen stijgt, totdat de stationaire toestand is ingetreden.

We dienen nog te vermelden dat in de onderhavige theorie de nijverheid aanwezig is met een wet van constante meeropbrengsten. Vanwege de complementariteit van landbouw en industrie wordt echter het geheel gedomineerd door de landbouw en dus door de wet van de afnemende meeropbrengsten. Landbouwprodukten zijn duurder naarmate de grens van de bebouwing meer wordt benaderd. Aangezien de prijs van voedsel de prijs van arbeid bepaalt, wordt aldus ook voor de industrie het punt bereikt waar naast de loonkosten nog slechts een minimale interest wordt gewonnen.

De beleidsconclusie die uit deze visie kan worden afgeleid, is onvermijdelijk een van non-interventie: schaft de tolgrenzen af, zodat de arbeidsverdeling zo groot mogelijk wordt, aanvaardt de consequentie van het economisch proces, die slechts voor één groep van personen voordelig is, t.w. de grondeigenaars.

De fundamenteën in deze fatalistische theorie zijn de natuur, de behoeften en de techniek. Zijn ze echter wel fundamenteel of slechts historisch bepaalde, dus betrekkelijke fundamenteën te beschouwen? Het antwoord luidt bevestigend in deze laatste zin, zoals uit onderstaande uiteenzetting duidelijk moge worden.

Ten aanzien van de natuur, die wel het meest van al in aanmerking komt als fundamenteel te gelden, moge er op gewezen worden dat het gaat om de invloed uitgeoefend op de produktiviteit van arbeid en kapitaal door de bodem, zoals die op zeker moment gegeven is. De graad van vruchtbaarheid en die van ontsluiting zijn echter niet zonder meer gegeven, doch vormen ten dele het resultaat van eerder verrichte investeringen. Niettemin, in betrekkelijke zin, namelijk voor korte periodes, kan men de grond als een fundamenteel gegeven aanvaarden.

Ten aanzien van de behoeften doet zich eveneens de vraag gevoelen, of deze beïnvloedbaar zijn, dan wel of het gedrag ervan als een absoluut of betrekkelijk, d.w.z. historisch bepaald fundament mag worden beschouwd. Voor de vraag in welke mate gespaard kan worden, resp. geïnvesteerd moet worden voor het bereiken van een gestage groei is het immers van groot gewicht dat men over het spaargedrag een betrouwbare uitspraak zou kunnen doen.

In de klassieke visie is het sparen een handeling die slechts plaats heeft als de in het vooruitzicht staande beloning voldoende groot is; zo hevig is de drang tot onmiddellijke consumptie. Bij enig nadenken moet men wel tot de conclusie komen, dat deze uitspraak gerelativeerd dient te worden. Bij hogere welvaart kan immers gemakkelijker gespaard worden dan bij geringere. De klassieke opvatting lijkt dan ook wél op zijn plaats in het begin van de 19e eeuw, toen mede onder invloed van de destijds in Europa plaats vindende bevolkingsexplosie bittere armoede heerste onder de grote massa. Zij is reeds in die periode veel minder van toepassing op het rijke deel der bevolking; voor latere perioden waarin de produktiviteitstoename de bevolkingsaanwas reeds verre achter zich had gelaten, schijnt zij geheel en al misplaatst.

Tegenhanger van de klassieke spaartheorie is die van J. M. KEYNES, die in het boek dat de pretentieuze titel droeg van 'De Algemene Theorie van Werkgelegenheid' anno 1936 verkondigde: een fundamentele psychologische wet 'upon which we are entitled to depend with great confidence both a priori from our knowledge of human nature and from the detailed facts of experience, is that men are disposed, as a rule and on the average, to increase their consumption as their income increases, but not by as much as the increase in their income'⁶⁾.

Reeds bij KEYNES is een element te bespeuren, dat bij latere auteurs meer uitwerking vond, namelijk de aanpassing van de levensstandaard aan de trend van de inkomensontwikkeling. Bij een inkomensverbetering, zo stelt hij, zal het enige tijd duren voor de uitgaven zich aan het beschikbare inkomen hebben aangepast, en wordt dus aanvankelijk een groter deel bespaard dan uiteindelijk het geval zal blijken te zijn. Zo duurt het ook bij een inkomensvermindering enige tijd alvorens het leven zich heeft aangepast⁷⁾.

In deze geest doorbordurend, en econometrische studies te rade nemend kwamen latere auteurs tot conclusies die steeds meer tenderden tot een trendmatige stijging van de consumptieniveau's. Over en weer elkaar tot uitgavenvergroting prikkelende zouden de naar buiten gekeerde mensen van deze eeuw een stijging aan consumptie vertonen, die alleen bij een even snel stijgend inkomensniveau een constante spaarquote zou kunnen opleveren, bij een vertraagde inkomensgroei echter onvermijdelijk tot een verminderde besparing aanleiding zou moeten geven.

Zolang nu de spaarquote als een datum mag gelden, ook al is het slechts voor zolang dat duurt, is daarin tevens een fundament voor het economisch proces gelegen. Zij limiteert de potentiële kapitaalaccumulatie. Zij bepaalt tevens in welke mate in iedere periode moet worden geïnvesteerd wil er hoogconjunctuur heersen.

Richten we ons oog nu op de techniek. Opvallend wordt dan, dat in de klassieke theorie de techniek als een constante wordt behandeld, niet bij wijze van gemakkelijke wetenschappelijke hypothese,

maar als karakteristiek van de werkelijkheid. Kan men dat nog begrijpen van de physiocraten en van ADAM SMITH die aan de vooravond van de Industriële Revolutie leefden en schreven, moeilijker valt het te begrijpen van D. RICARDO, die de nieuwe tijd reeds met eigen ogen aanschouwde.

In RICARDO's theorie ligt het accent op de plaats van de landbouw en diens produktiviteit. De landbouw is als oerindustrie onmisbaar; hij is in de klassieke opvatting weinig geëigend voor technische vernieuwing⁸). Dus is het geheel van het economische proces gekenmerkt door de werking van de wet van de afnemende meeropbrengst. Bij steeds verbeterende landbouwtechniek ware het immers denkbaar, dat iedere volgende investering een rendement afwierp gelijk aan de voorafgaande, bij constante techniek zal de daling van de grensproduktiviteit zich echter onvermijdelijk openbaren.

De conclusie, reeds eerder gememoreerd, is dan deze dat de lust om de voorraad kapitaal nog verder uit te breiden, zal verdwijnen, en dat dan de stationaire toestand zal intreden.

Hoewel bij latere auteurs zoals MARSHALL het inzicht baan breekt dat de wet van de afnemende meeropbrengsten op zijn minst is opgeschort, leeft ook bij KEYNES, een van de onheilsprofeten van zijn tijd de overtuiging dat deze wet werkzaam is en dat derhalve de investeringslust gedoemd is uit de doven⁹). Het onvermijdelijke resultaat van een hardnekkige spaarneiging en een ontbrekende investeringslust zou dan zijn een stationaire toestand met een chronische, hevige werkloosheid. Deze opvatting wordt alleen begrijpelijk als men zich de omstandigheden waarin KEYNES leefde voor de geest haalt: een periode waarin vele landen een ernstige depressie beleefden, en men tevens denkt aan de grote afstand van het toenmalige universitaire leven tot de praktijk van het bedrijfsleven.

Het feit van de aanwezigheid van een aanzienlijke technische vooruitgang, ook in de landbouw, is immers zo onmiskenbaar, dat de hardnekkigheid waarmee zo lange tijd aan de wet van de afnemende meeropbrengsten werd vast gehouden alleen maar verbazing kan wekken.

De trieste voorspellingen, besloten in de klassieke theorie, zijn nimmer uitgekomen. Ondanks het feit dat de Britse bevolking verviervoudigde tussen 1800 en 1900, zoals ook de Nederlandse bevolking deed, terwijl soortgelijke verschijnselen uit Duitsland te vermelden zijn, steeg gaandeweg de welvaart. Beliep deze stijging in sommige jonge landen gemiddeld per jaar 2 à 3% per hoofd tussen 1870 en 1914¹⁰), voor Nederland viel in de jaren tussen 1900 en 1914, en ook tussen 1920 en 1930 een gemiddelde stijging van 1½% waar te nemen.

De reële lonen bewogen zich min of meer parallel met de ontwikkeling van de arbeidsproduktiviteit, en de bevolkingsaanwas verwierf een autonoom karakter.

Nog duidelijker openbaarde de technische vooruitgang zijn aanwe-

zigheid na de 2e wereldoorlog, toen gaandeweg jaarlijkse verbeteringen werden geconstateerd die voorheen voor onbereikbaar hadden gegolden, t.w. van 3% en meer per hoofd.

Wat is dan technische vooruitgang? De algemene ervaring is dat de technische vooruitgang de vrucht is van de introductie van wetenschappelijk doordachte produktiemethoden en dat hij zich uit in een stijging van de arbeidsproduktiviteit. Aangezien zich gelijktijd een toenemende kapitaalintensiteit van arbeid voordoet, blijft de kapitaalproduktiviteit nagenoeg constant.

Hoe voltrekt zich dan technische vooruitgang? Het algemene idee is dat de introductie van een nieuw fundamenteel gegeven een nasleep van allerlei vernieuwingen meebrengt maar tenslotte zich uitput. Het groepad van de produktie zou dan na een trage aanloop snel uit de laagvlakte omhoog stijgen om tenslotte traag afbuigend de hoogvlakte te bereiken. Dan zou wederom een toestand van constante techniek bereikt zijn.

In de primitieve situatie van de eerste helft der 19e eeuw in Europa, zoals nu in menig ontwikkelingsland, was de vernieuwing, bijv. door de bouw van een spoorweg, inderdaad van deze voorbijgaande aard, en veroorzaakte hij allerlei turbulentie-verschijnselen van conjuncturele aard. Voor een breed ontwikkelde economie die zoveel facetten heeft, dat er telkens weer andere zijn die zich aandienen voor technische vernieuwing en waarbij voortdurend het ene land het andere tot lering kan strekken, waar bovendien de stroom van vernieuwingen ondersteund wordt door een stroom van uitvindingen, daar dringt zich het vermoeden op dat men voor nog onafzienbare tijd op een constante technische vooruitgang kan rekenen.

Voor hoelang? Wanneer zal de mens aan de grens van kennis en toepassing komen? Wie zal het zeggen, maar voor nu, voor de tijd die onze verantwoordelijkheid vormt, als *historisch* gegeven derhalve, is de hypothese van een constante technische vooruitgang voor de ontwikkelde wereld aanvaardbaar.¹¹⁾

Is dit een nieuwe grond voor fatalisme, zij het dan van een veel blijmoediger aard dan voorheen toen de overtuiging van een constante techniek tot de conclusie van ijzeren loonwet en bevolkingsbeginsel leidde? Deze gevolgtrekking is ogenschijnlijk onvermijdelijk en schijnt ook overeen te stemmen met de alledaagse ervaring: de vooruitgang is onontkoombaar, hij heeft van de andere zijde een begrensde snelheid.

Is echter hier sprake van schijn of werkelijkheid? De spaarquote te veranderen door wijziging der inkomensverdeling, stuit aldra op grote politieke en economische weerstanden, evenals een poging om de spaarquote te vergroten door verhoging van de belastingdruk op ernstige weerstanden stuit.

Maar van de andere kant geldt ook, dat de spaarquote slechts constant blijft bij een voldoende economische groei. Deze groei nu behoeft

een voortdurende introductie van nieuwe technieken en aanpassing van bedrijven en bedrijfstakken.

Deze stroom van vernieuwingen heeft een stroom van 'uitvindingen' en een stroom van geschoolde arbeidskrachten tot ondergrond. Ook hier moet weer worden opgemerkt, dat versnelling op korte termijn verre van eenvoudig zo al niet onmogelijk is. Al zou men voldoende geld voteren voor een grote uitbreiding van het wetenschappelijk apparaat, dan zou het nog niet mogelijk zijn dit apparaat snel uit te breiden. Nieuwe medewerkers moeten worden opgeleid en dat kost tijd. Het onmiddellijke effect is alleen dat er arbeidskrachten aan het lopende productieproces worden onttrokken. Van de andere kant echter is het ook mogelijk de stroom van uitvindingen te doen opdrogen.

De zorg voor de wetenschappelijke research en de voortdurende – en vooral tijdige – aanpassing van de zogenaamde 'infrastructuur' zijn derhalve onmisbaar voor het in stand houden van de economische groei. Deze is dan ook niet 'natuur', maar 'cultuur', hij is de vrucht van het sociale optreden van de mens. Hoe groot de benodigde inspanning is, wordt duidelijk als men de pogingen tot modernisering in het 19e eeuwse Europa, of die in hedendaagse ontwikkelingslanden bestudeert. Welvaart ontstaat dus maar niet 'als vanzelf', zij neemt ook niet automatisch toe. Zij is het resultaat van partikulier initiatief en van economische politiek waarbij er voor allen en iedereen voortdurend reële grenzen zijn gesteld.

Is in de klassieke visie de gelijkheid tussen vraag en aanbod van productievermogen als vanzelf gegeven, in de moderne visie is deze ideale conjuncturele situatie allerm minst van nature aanwezig, ook al heeft het potentiële groeipad een onafgebroken rechtlijnig verloop. Het feit, dat ook in de consumptie van verbruikers veel duurzame goederen een plaats zijn gaan innemen, waarvan de aankoop of vervanging kan worden versneld of uitgesteld, verhoogt de conjunctuurgevoeligheid. De afbetalingskredieten, die in deze markt een grote rol spelen, vormen dan ook een geliefd aangrijpingspunt voor de hedendaagse conjunctuurpolitiek. Gemakkelijk kan er in een moderne economie een afwijking tussen vraag en aanbod ontstaan, welke afwijking cumulatieve effecten kan oproepen. Een overspanning die een crisis kan inluiden moet evenzeer tijdig worden onderdrukt als een recessie, die het vertrouwen in de toekomst ernstig zou kunnen schaden en tot een langdurige depressie aanleiding zou kunnen geven.

Tegenover de stijgende conjunctuurgevoeligheid door de toenemende betekenis der duurzame goederen wordt wel gesteld, dat met de ontwikkeling van de moderne volkshuishouding het complex van collectieve behoeftenvoorzieningen een steeds grotere plaats in het geheel is gaan innemen. De conclusie, die er aan wordt verbonden luidt dan, dat de overheid door anticyclisch haar begroting te verkleinen of te vergroten in hoge mate conjunctuur-stabiliserend kan optreden.

De ervaring, die op dit punt inmiddels is opgedaan, is minder hoopgevend. De 'overheid' is een complex van diensten en bedrijven geworden, die evenzeer behoefte hebben aan continuïteit als iedere andere groep van produktiehuishoudingen. Deze eis van continuïteit komt in het gedrang wanneer de expansie van de overheidshuishouding nu eens wordt gestimuleerd, dan weer wordt afgeremd, om redenen die met de taakvervulling der overheidsdiensten en -bedrijven niets van doen hebben. Wat echter wel uitvoerbaar is, en ook wel bijdraagt tot de kalmering van conjunctuurgolven is een expansiebeleid, dat uitsluitend door long run overwegingen is bepaald.

Overigens bezit de overheid in haar belastingspolitiek een instrument dat zij voor conjuncturele doeleinden kan aanwenden, mits de bereidheid om belastingverhogingen te aanvaarden een even grote bereidheid tot aanvaarding van belastingverlaging tegenover zich vindt, en omgekeerd.

Een snellere verslaggeving en een gedegener inzicht in oorzaken en verloop der conjunctuurbeweging en een rijker voorzien arsenaal aan beïnvloedingsmiddelen wettigen het vermoeden, dat de conjunctuurbewegingen in de toekomst beter kunnen worden afgevlakt, dan in het verleden het geval was. Ingebouwde stabilisatoren, zoals de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering en de landbouwgarantieregelingen, dienen hierbij als eerste weerstandslinie.

Zijn in de klassieke visie loon, interest en prijs uitkomsten van het economisch proces, de monopolioïde structuur die later in menige markt is ontstaan, heeft tot de conclusie geleid dat lonen en prijzen kunnen worden gesteld, in plaats van zich onpersoonlijk te vormen, en dat zij dan een eigen invloed kunnen gaan uitoefenen op het economische proces. Tot de onderdelen van een op de handhaving van de economische groei gericht structuurbeleid gaan aldus mede behoren de pogingen tot het in de pas houden van lonen en prijzen, naast maatregelen die kredietvolume en interestvoet tot object hebben.

Daarmede is het getal der instrumenten vergroot zonder ook maar iets af te doen aan de betekenis van datgene wat vanouds tot het welvaartsbeleid is gerekend: de zorg voor opvoeding, onderwijs en onderzoek, en de zorg voor integratie der markten door verbindingssystemen, informatie en standardisatie, alsmede het complex van maatregelen dat beoogt nieuwe industrieën over de moeilijke beginjaren heen te helpen.

Is dit alles reeds voldoende om de toekomst onbevreesd tegemoet te zien? Dat zou een uitspraak zijn, die bepaald te ver gaat.

Ten aanzien van het wetenschappelijk oordeel reeds moet de reserve gemaakt worden dat dit zijn betrouwbaarheid verliest op de momenten waarop een snelle verandering intreedt in verbanden die tot dus

verre als constant werden beschouwd. Het historische karakter van het sociaal-economische geheel moet ons bij voortduring op deze mogelijkheid bedacht doen zijn.

Echter, ook als het wetenschappelijke inzicht betrouwbaar is, kan het gestelde ideaal onbereikbaar blijven, zij het door afhankelijkheid van het beleid van andere naties, zij het door weerstanden en strevingen van binnenlandse pressie-groepen.

Voor wat het eerste aangaat moge met zekere vreugde geconstateerd worden dat in het kader van internationale organisaties als O.E.S.O. en E.E.G. geleidelijk aan enige vooruitgang geboekt wordt in het coördineren van het beleid der onderscheiden naties.

Voor wat de binnenlandse pressie-groepen betreft, lijkt het wel of met het verstrijken der jaren het gevaar van onberaden en ongecoördineerd optreden dreigender wordt. De generatie die de grote depressie aan den lijve ondervond, die de oorlog beleefde en actief deel had in Nederlands herstel raakt op de achtergrond, een nieuwe, die slechts herinneringen kent aan een langdurige hoogconjunctuur, staat op.

In de arbeidsmarkt, waar al zovele jaren een overmatige vraag aanwezig is, treedt, begrijpelijkerwijze overigens, van werknemerszijde een sterke neiging aan de dag om het systeem van geleide loonvorming te vervangen door een ander, dat de marktpartijen zeer grote vrijheid laat.

Ook op andere terreinen merkt men de drang om de teugel te vieren; de democratisering van het wetenschappelijk onderwijs, de enorme aanwas van het autopark, de stijgende woonbehoeften enz., vragen om collectieve voorzieningen. Dit alles is begrijpelijk, maar de vraag telkens weer is of een zo snelle uitbreiding van bestedingen kan worden opgevangen door de stijging van het produktievermogen.

Is het economisch gebeuren een fatum, een blind noodlot, dat men moet ondergaan? Het antwoord luidt ontkennend. Maar durft men daarom te betogen dat de mens het economisch gebeuren naar zijn hand kan stellen, dat het slechts een te volbrengen taak een officium zou vormen? Dit te poneren zou een miskennis inhouden van de kracht van massabewegingen, die onhaalbaar maakt wat de nuchtere geest zou wensen te bereiken en doet plaats vinden wat men beoogde te vermijden. Zo staan wij dan, onvoldaan want onvolmaakt, want mensen, tussen fatum en officium.

NOTEN

¹⁾ M. B. VAN DER HOEVEN. Europa Geest en Gestalte, Amersfoort, z.j., blz. 156.

²⁾ J. VAN DEN TEMPEL. Macht en Economische Wet, een onderzoek naar de beteekenis van economische macht voor de inkomensvorming in het bijzonder ten aanzien van het arbeidsloon. Haarlem, 1927, blz. 23.

³⁾ VAN DER HOEVEN, o.c. blz. 201. Of deze „historische” data voor beïnvloeding vatbaar zijn, staat nog te bezien.

⁴⁾ J. GOUDRIAAN. De goudwisselstandaard, monetair onbetrouwbaar, politiek onaanvaardbaar. Economisch-Statistische Berichten, 1965, blz. 664, 668, 708, 732.

⁵⁾ Verslag van de Nederlandse Bank over het boekjaar 1964, blz. 22.

⁶⁾ J. M. KEYNES. The General Theory of Employment Interest and Money. London 1946, p. 96 (zie ook blz. 27).

⁷⁾ KEYNES, o.c., p. 97.

⁸⁾ Zie: A. SMITH. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, 1767, ed. Everyman's Library, p. 6. D. RICARDO. The principles of political economy and taxation, 1817, ed. Everyman's Library, p. 34, 43.

⁹⁾ Zie KEYNES, o.c., p. 210 vg, 307 en 308.

¹⁰⁾ S. KUZNETS. Six Lectures on Economic Growth. Illinois 1959, p. 40.

¹¹⁾ Ten aanzien van de inkomensverdeling leeft de overtuiging dat de aandelen van arbeid en kapitaal betrekkelijk constant zijn, al is de verschuiving ten gunste van de werknemers die zich in Nederland sinds 1961 laat waarnemen, daarmee niet geheel in overeenstemming.

De ervaringsregel van een vrij constante categoriale inkomensverdeling, gevoegd bij een stijgende arbeidsproductiviteit en toenemende kapitaalintensiteit van arbeid, leiden tot het vermoeden dat de relevante macro-economische produktiefunctie wordt gekenmerkt door 'constant returns to scale' een in de tijd constante en neutrale technische vooruitgang, en een zeer hoge graad van vervangbaarheid van arbeid door kapitaal.

Het aanbod van arbeid is in deze gedachtengangen een min of meer autonoom gegeven bepaald door een vroegere bevolkingsaanwas en institutionele factoren als leerplicht, pensioengerechtigde leeftijd enz.

De vraag naar arbeid en het aanbod ervan komen bij een door de grensproductiviteit bepaalde loonvoet in evenwicht. Zij blijven in evenwicht verkeren als de ontwikkeling van het reële loon gelijke tred blijft houden met de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit.